

Судова статистика

як складова інформаційного забезпечення реалізації кримінально-правової політики України

О. С. Тубелець

здобувач кафедри кримінального права та процесу юридичного факультету Київського університету права НАН України

У статті аналізується питання ведення державної кримінально-правової статистики як важливої умови реалізації кримінально-правової політики. Розглядається методика здійснення статистичного спостереження за окремими об'єктами у сфері кримінального судочинства та її вплив на формування реальної картини реалізації на практиці кримінально-правової боротьби зі злочинністю.

Ключові слова: статистика, статистичне спостереження, судова статистика, кримінально-правова статистика, кримінально-правова політика.

В статье анализируются вопросы ведения государственной уголовно-правовой статистики как важное условие реализации уголовно-правовой политики. Рассматривается методика осуществления статистического наблюдения за отдельными объектами в сфере уголовного судопроизводства и ее влияние на формирование реальной картины практической реализации уголовно-правовой борьбы с преступностью.

Ключевые слова: статистика, ста-

мистическое наблюдение, судебная статистика, уголовно-правовая статистика, уголовно-правовая политика.

The article deals with the research of the statistics of crime like the necessary condition of criminal-legal policy realization. It draws our attention to analysis of statistic observation technology and it's impact on forming of a realistic vision of criminal-legal policy realization on practice.

Keywords: *statistics, statistic observation, legal statistics, statistics of crime, criminal-legal policy.*

Важливою умовою управління у сфері боротьби зі злочинністю засобами кримінального права є отримання точної, своєчасної та достовірної інформації про стан і результати застосування кримінально-правових засобів. Основним джерелом такої інформації є дані державної статистики.

В. В. Цветков у своїй монографії стосовно основних факторів ефективності державного управління наголошував, що «важливе значення у справі підвищення ефективності управлінської діяльності мають періодична оцінка стану реалізації завдань, оцінка виконуваної роботи за основними параметрами, орієнтація на результати праці, комплексна оцінка якості та кількості виконаної роботи» [1, с. 57].

Метою цієї статті є висвітлення окремих аспектів організації здійснення статистичного спостереження у сфері кримінального судочинства та їх вплив на формування об'єктивної картини застосування кримінально-правових заходів у боротьбі зі злочинністю.

Однією із загальноприйнятих методик визначення ефективності норм про відповідальність є використання відомостей про рецидив як основно-

го показника їх спеціально превентивної ефективності. Рецидив – найбільш небезпечний вид множинності злочинів, коли мета спеціальної превенції не була досягнута, попри те, що мало місце не тільки призначення, а й виконання покарання [2, с. 51].

Основним та найбільш доступним джерелом інформації про рецидивну злочинність є дані судової статистики, зокрема форма № 7 «Звіт про склад засуджених», затверджена наказом Державної судової адміністрації (далі – ДСА) від 22 серпня 2007 р. № 88.

Зазначена форма передбачає, серед іншого, інформацію про кількість осіб, що раніше вчинили злочин, але були звільнені від кримінальної відповідальності; судилися, але визнані такими, що не мають судимості; судилися, але судимість погашена чи знята; кількість засуджених, які мають незняту або непогашену судимість.

Щодо наведеного необхідно зазначити, що термінологія, яка використовується при веденні статистичної звітності, не відповідає термінології кримінального закону. Так, з метою опису випадків множинності злочинів, що можуть тягнути певні кримінально-правові наслідки, Кримінальний кодекс України (далі – КК України) використовує поняття «повторність», «сукупність» та «рецидив» злочинів.

Поняття «рецидив» латинського походження й у перекладі означає «що відновлюється», «повторюється», тобто повторний вияв певного явища [3, с. 522]. Відповідно до статті 34 КК України рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

Так, виходячи з наведеного визначення, рецидив злочинів має місце як тоді, коли особа вчинила злочин, була засуджена за нього, відбула покарання і до за-

кінчення строку судимості або до її зняття знову вчинила умисний злочин. Рецидив злочинів матиме місце також у тому випадку, коли особа, будучи засудженою за злочин, була звільнена судом від покарання або його відбування і під час перебігу строків судимості вчинила новий умисний злочин [4, с. 240].

Разом з тим у статистичній формі використовується поняття «засуджені, які мають незняту і непогашену судимість», яке, по суті, є набагато ширшим, ніж ті поняття, якими оперує КК України.

Описане явище правової дійсності в літературі загальним терміном називається «легальний рецидив». Також в літературі вживається поняття фактичного або кримінологічного рецидиву, під яким розуміють фактичну повторність, тобто повторність, не пов'язану із засудженням за раніше вчинений злочин. Вважається, що поняття фактичного рецидиву зайве, тому що воно ототожнює рецидив з повторністю, тоді як рецидив більш небезпечний вид множинності, ніж фактична повторність. Саме легальний рецидив вирізняється з усіх видів множинності своєю більшою суспільною небезпечністю [5, с. 243].

Із наведеного випливає, що при веденні державної кримінально-правової статистики враховується доволі широке коло явищ, що, з точки зору кримінального закону, не можуть мати правових наслідків, а отже, не повинні відображатися в судових документах, на підставі яких здійснюється узагальнення статистичної інформації: кількість осіб, що раніше вчинили злочин, але були звільнені від кримінальної відповідальності; судилися, але визнані такими, що не мають судимості; судилися, але судимість погашена чи знята.

Кримінально-правова статистика покликає вивчати кількісну сторону злочинності та кримінально-правових за-

ходів боротьби із нею. Її показники відображають кількісну і якісну характеристику результатів діяльності органів розслідування, прокуратури та суду. Вона враховує кількість правопорушень, а також кількість злочинців та міри покарання, які застосував суд [6, с. 705].

Разом з тим на основі наявної реальної статистичної звітності неможливо зробити дійсні висновки щодо реалій існування та функціонування окремих кримінально-правових явищ. Зокрема при заповненні статистичної форми не враховується форма вини попереднього злочину, а також злочину, судимість за який обліковують у даній статистичній звітності. Таким чином, неможливо встановити реальний рівень легальної рецидивної злочинності, а отже, розрахунки ефективності дії норм та інститутів кримінального закону матимуть значну похибку. Також неможливо у структурі рецидивної злочинності встановити співвідношення загального та спеціального рецидиву, що має значення для обрання заходів правового та соціально-економічного характеру в боротьбі з певними видами злочинів.

Таким чином, показники злочинності відповідно до наведених даних є завищеними. Реальний рівень легального рецидиву у структурі зареєстрованої злочинності є значно меншим. Тобто на основі наведених даних можна судити лише про загальні тенденції у динаміці рецидивної злочинності, а також про загальні тенденції управління ефективністю кримінально-правових норм.

Кримінально-правова статистична інформація збирається на основі обробки карток на підсудних (обвинувачених). Так, у зв'язку з набранням чинності з 1 вересня 2001 року новим Кримінальним кодексом України та прийняттям відповідних законів про внесення змін до Кримінально-процесуального кодек-

су України, наказом Міністерства юстиції України від 24 вересня 2001 р. № 52/5 було затверджено форму статистичної картки на підсудного (обвинуваченого) та Інструкцію щодо її заповнення.

Відповідно до наведеного наказу при заповненні такої картки на конкретну особу крім загальних соціально-демографічних даних та даних, що мають кримінально-правове значення, у графі «Судимість» необхідно було заповнювати дані, чи вчиняла конкретна особа злочин, але була звільнена від кримінальної відповідальності; судилася, але визнана такою, що не має судимості; судилася, але судимість погашена чи знята.

У зв'язку із прийняттям законів у сфері судоустрою наказами ДСА від 19 травня 2003 р. № 179 та від 19 травня 2004 р. № 32/04 (з наступними змінами) були затверджені нові редакції форми статистичної картки на підсудного (обвинуваченого), які за змістом майже не відрізнялись від попередньої. Характерною рисою наведених наказів є відсутність висвітлення мети збирання такої статистичної інформації, а також сфер її потенційного використання.

На сьогодні в науковій літературі склалося неоднозначне ставлення до правового інституту судимості. З одного боку, він розглядається як важливий етап впливу на особу злочинця у період після відбування ним покарання [7, с. 400; 8, с. 18]. З іншого боку – не інакше, як пережиток «сталінсько-вишинської епохи, який не відповідає реаліям демократичного суспільства» [9, с. 228]. Доволі однозначно та жорстко з цього приводу висловлюються П. Л. Фріс та О. М. Литвак. «Цей інститут здійснює фактичну селекцію громадян, яка грубо порушує принцип рівності громадян перед законом та судом, закріплений статтею 24 Конституції України. При цьому можливість юридичного припинення цього стату-

су після закінчення строків, передбачених статтею 89 КК України, абсолютно не свідчить про фактичну відмову суду розглядати таку особу як раніше суджену (курсив наш. – О. Т.). Саме тому у вирокках судів при характеристиках осіб, судимість яких погашена або знята, постійно зустрічаються фрази такого змісту: «за змістом ст. 88 КК (ім'ярек) вважається несудженим», що у перекладі на загальноприйнятну мову означає: «Так, судимість твоя знята або погашена, але те, що ти був суджений, ми добре пам'ятаємо». А ця пам'ять у кінцевому рахунку обертається для особи призначенням більш суворого покарання» [9, с. 228]. О. М. Литвак у зв'язку з цим же зазначає, що за таких обставин особа карається не за злочин, а за кримінальне минуле, спокутуване призначеним раніше покаранням [10, с. 220].

На жаль, дані статистичної звітності є яскравою ілюстрацією до наведених слів. Облік у офіційній державній статистиці (а відповідно і в судових документах) осіб, звільнених від кримінальної відповідальності, а також тих, судимість яких погашено чи знято, взагалі є нонсенсом вітчизняної правової дійсності.

Ще одним недоліком державної статистичної діяльності у сфері кримінально-правової політики є відсутність статистичної звітності по кількості справ, що були закриті у зв'язку із наявністю обставин, що виключають злочинність діяння. Така інформація відсутня як у судовій статистичній звітності, так і в статистичній звітності органів, що здійснюють досудове розслідування, що було підтверджено у листах Генеральної прокуратури та МВС на здійснені нами відповідні запити щодо отримання публічної інформації.

Також на підставі статистичної звітності ДСА окреслюється загальна картина щодо тенденцій у практиці засто-

сування покарання з урахуванням закономірностей його диференціації та індивідуалізації.

Так, відповідно до положень статті 146 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» організацію роботи з ведення судової статистики покладено на ДСА. З метою здійснення покладених завдань ДСА затверджено низку форм статистичної звітності. Зокрема питання призначення покарання висвітлюються у розд. 3 «Призначені покарання (щодо осіб)» форми № 1 «Звіт судів першої інстанції про розгляд справ у порядку кримінального судочинства», затвердженої наказом ДСА від 5 червня 2006 р. № 55 «Про затвердження форм звітності про розгляд апеляційними та місцевими (крім господарських) судами судових справ і матеріалів та Інструкції щодо їх заповнення і подання» (далі – Наказ № 55), та у формі № 6 «Звіт про кількість осіб, засуджених, виправданих, справи щодо яких закрито, неосудних, до яких застосовано примусові заходи медичного характеру та види кримінального покарання», затвердженій наказом ДСА від 22 серпня 2007 р. № 88.

Пунктами 3.2.41-3.2.46 Інструкції щодо подання і заповнення форм звітності про розгляд апеляційними та місцевими (крім господарських) судами судових справ і матеріалів, затвердженої Наказом № 55, регламентується порядок заповнення розд. 3 «Призначені покарання (щодо осіб)» форми № 1, зокрема, порядок розподілення статистичних даних за графами та рядками залежно від виду покарання.

Далі у пункті 3.2.47 наведеної Інструкції зазначається, що «необхідно звернути увагу, що особи, яких за вироком суду звільняють від покарання, та особи, яким призначають покарання, але звільняють від його відбування, обліковуються у графі 15, у тому числі: у графі 16 –

із випробуванням (статті 75, 76, 77, 78, 79, 104 КК України 2001 року)». Виходячи з наведеного, зазначені особи не обліковуються у графах, які передбачають конкретні види покарання.

При цьому звільнення з випробування є одним із найбільш застосовуваних видів звільнення від покарання. Так, з випробуванням за досліджуваний період часу було звільнено від 40 до 50 % засуджених осіб. Підставами для звільнення від покарання з випробуванням, серед іншого, є призначення покарання у вигляді виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років. Таким чином, статистичні показники саме щодо цих видів покарання будуть найменш імовірними. І навпаки, показники щодо таких видів покарання, як штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, арешт, позбавлення волі на строк більше п'яти років, довічне позбавлення волі, будуть найбільше наближеними до реальності.

Це стосується як Форми № 1, так і Форми № 6. Наприклад, графа 2 Форми № 6 містить відомості про кількість засуджених у звітному періоді (обвинувальні вироки щодо яких набрали законної сили), тобто значення цієї графи повинне дорівнювати сумі граф 15, 16, 24-31, у яких обліковуються особи залежно від виду призначеного їм основного покарання, проте різниця між наведеними показниками становить десятки тисяч.

Так, у 2011 році кількість засуджених, обвинувальні вироки щодо яких набрали законної сили, становила 154 356 осіб. В той же час, відповідно до граф 15, 16, 24-31, кількість осіб, яким було призначено основні види покарання становила лише 88 714 осіб. Різниця становить 65 642 особи (43 %), саме щодо такої кіль-

кості осіб залишилися неврахованими відомості про вид призначеного покарання. У 2010 році неврахованими залишилися відомості щодо 48 % засуджених, у 2009 – 49 %, 2008 – 53 %, 2007 – 57 %, 2006 – 60 %.

Така практика ведення державної статистичної звітності не відповідає і доктрині кримінального права. Так, в основу підстав звільнення від покарання та його відбування покладено критерій виду та розміру призначеного покарання, тобто без призначення покарання не може бути і звільнення від нього.

В. Т. Маляренко ще у 2003 році звертав увагу на той факт, що за даними статистики, за тяжкі та особливо тяжкі злочини у 2002 р. засуджено 94 477 осіб, а до позбавлення волі – лише 41 211 осіб [11, с. 19]. Таку розбіжність у показниках він пояснював лібералізацією практики призначення покарань та додержанням принципу індивідуалізації покарання. І, все ж таки, доволі сумнівним є припущення, що за вчинення тяжких та особливо тяжких злочинів в процесі індивідуалізації покарання 56 % осіб уникли покарання у вигляді позбавлення волі.

Таким чином, існуюча на сьогодні статистична звітність не може об'єктивно відобразити практику застосування судами кримінального покарання, а відображає фактично лише таку практику щодо осіб, які не були звільнені від покарання. За таких умов неможливо об'єктивно оцінити застосування судами окремих видів покарання, як основних, так і додаткових (особливо альтернативних), співвідношення застосування видів покарань, що пов'язані та не пов'язані із позбавленням волі, позицію судів першої інстанції та вищих судів з цього питання, аналіз структури злочинності, з точки зору тяжкості злочинів, практику звільнення від покарання та його відбування тощо. Також неможливо вести

мову про об'єктивне визначення ефективності застосування окремих видів покарання.

Ще одним свідченням недосконалості ведення державної судової статистики може бути визнаний факт фіксування випадків засудження неповнолітніх до обмеження волі. Хоча відповідно до положень КК України такий вид покарання до неповнолітніх не застосовується (ст. 98), у статистичній звітності зафіксовано у 2011 р. 1 випадок, у 2010 – 1 випадок, у 2009 – 2 випадки, у 2008 – 2 випадки.

Також, у зв'язку з наведеним, необхідно відмітити, що дані Форми № 6 беруться в основу Аналізу стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції, який щороку готується Верховним Судом України.

Враховуючи наведене, діюча на сьогодні система ведення судової кримінально-правової статистики обліковує інформацію, яка не має вирішального кримінально-правового значення і в той же час не передбачає здійснення обліку інформації, що необхідна і є ключовою для визначення ефективності функціонування системи кримінально-правової юстиції. Тобто фактично склалася ситуація, коли державна статистика не накопичує і не обробляє інформацію, яка необхідна для прийняття ефективних управлінських рішень у сфері кримінально-правового регулювання.

Державна статистика – це «очі» державного апарату управління. Правильне визначення об'єктів статистичного обліку дозволяє точно оцінити ситуацію і прийняти правильне рішення. На підставі наведеного можна стверджувати, що на сьогодні ті нечасті управлінські рішення у сфері боротьби із злочинністю, по суті, приймаються наосліп, а отже, вести мову про їх ефективність можна доволі умовно.

Список використаної літератури

1. *Цветков В. В.* Державне управління : основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Х. : Видавництво «Право», 1996. – 164 с.
2. *Панько К. А.* Вопросы общей теории рецидива в советском уголовном праве. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1988. – 191 с.
3. Словник української мови : [в 11 т.] / Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ; [редкол. : акад. АН УРСР І. К. Білодід (гол.) та ін.] – К. : Наукова думка, 1970. – Т. 8. – 1977. – 927 с.
4. *Фріс П. А.* Кримінальне право України. Загальна частина : підруч. для студ. вищих навч. закл. – К. : Атіка, 2004. – 488 с.
5. Кримінальне право України: загальна частина : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; за ред. проф. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ-Харків : Юрінком Інтер – Право, 2003. – 416 с.
6. Юридична енциклопедія : [в 6 т.] / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; [редкол. : Ю. С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.] – К. : Укр. енцикл., 1998. – Т. 5 : П-С. – 2003. – 736 с.
7. *Митрофанов І. І.* Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності / І. І. Митрофанов. – Кременчук : Щербатих О. В., 2010. – 519 с.
8. *Понятовская Т. Г., Шаутаева Г. Х.* Правовое значение судимости : моногр. – Ижевск : Детектив-информ, 2003. – 241 с.
9. *Фріс П. А.* Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми / П. А. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 332 с.
10. *Литвак О. М.* Держава і злочинність. – К. : Атіка, 2004. – 304 с.
11. *Маляренко В. Т.* Про покарання за новим Кримінальним кодексом України / В. Т. Маляренко. – К. : Фонд «Правова ініціатива», 2003. – 156 с.